

דעות בעם

גיליון מס' 18 אפריל 2018

עמדות כלפי רווחה וכלכלה: ישראל בסקר החברתי האירופי (ESS)

אלון צויזנר, אירית אדלר, ונח לוי-אפשטיין

במהלך החודשים ספטמבר 2016 עד פברואר 2017 נאספו הנתונים של הסבב השמיני של **הסקר החברתי האירופי (European Social Survey)**. הסקר החברתי האירופי (ESS) הינו פרויקט תשתית במדעי החברה שנועד ליצור בסיס נתונים על עמדות, ערכים והתנהגויות והשינויים בהם לאורך זמן. מטרתו לקדם מחקר, הוראה ומדיניות ציבורית. הסקר מתבצע מידי שנתיים לצורך יצירת מאגר נתונים איכותי למעקב השוואתי אחר שינויים חברתיים. בסקר משתתפות מדינות רבות מאירופה, דבר המאפשר גם השוואות בין מדינות וחברות שונות. במובן זה הוא מהווה תשתית חיונית למחקרים במגוון מדעי החברה. ביוזמת האקדמיה הלאומית למדע הצטרפה ישראל לסקר והשתתפותה מנוהלת על ידי משרד המדע, הטכנולוגיה והחלל, ועבודת השדה מבוצעת על ידי מכון ב.י. ולוסיל כהן למחקרי דעת קהל באוניברסיטת תל-אביב. הסקר הראשון במסגרת פרויקט זה התבצע בשנת 2002 ב-22 מדינות, וישראל השתתפה במסגרתו. בשנים 2016-2017 התבצע הסבב השמיני, במסגרתו השתתפו 23 מדינות¹. עבור ישראל זו הפעם השישית בה היא השתתפה.

הסקר החברתי האירופי שם לו למטרה להוות מודל של סקר השוואתי בינלאומי באיכות גבוהה ביותר. איכות נתוני הסקר (הזמינים לכל המעוניין ללא תשלום) היא תוצר של סטנדרטים מתודולוגיים אחידים המציבים את רף הדרישות ברמה של הסקרים הטובים ביותר בארה"ב ובאירופה. הפרויקט אף זכה בפרס השנתי האירופי למחקרים, Decartes Prize, על הישגי מחקר יוצאי דופן שהושגו במסגרת שיתוף פעולה זה.

בשאלון למעלה מ-300 שאלות והוא כולל קבוצה של שאלות ליבה, אשר חוזרות ונשאלות בכל שלב איסוף (כל שנתיים), העוסקות בנושאים מגוונים כמו עניין בפוליטיקה, הון חברתי, אמון במוסדות, אפליה, תחושת רווחה סובייקטיבית וערכים אנושיים בסיסיים. בנוסף לשאלות הליבה, השאלון כולל בכל סבב גם שני חלקים

¹ בפרסום הנתונים הראשון (אוקטובר 2017) התפרסמו נתונים של 18 מדינות, והניתוח בדו"ח זה מתייחס למדינות אלה בלבד. הפרסום השני של הנתונים צפוי בקיץ 2018, בו יכללו הנתונים של כל המדינות שהשתתפו בסבב 8.

העוסקים בנושאים מתחלפים (בכל אחד כ-50 שאלות). הסבב השמיני כולל חלק הבוחן את עמדות הציבור לגבי מדיניות רווחה וסולידריות חברתית, וחלק נוסף העוסק בעמדות לגבי שינויי האקלים והעדפות בנושאי אנרגיה. הסקר כולל גם מידע דמוגרפי-חברתי מפורט (כולל השכלה ותעסוקה) על הנחקר, בן/בת הזוג וההורים².

בכל פעם שמתבצע הסקר נלקח מדגם מייצג חדש מהאוכלוסייה. בכל אחד מששת הסבבים שבוצעו בישראל (2002, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016³) נדגמו כ-3,500 משקי בית מכלל משקי הבית בישראל (יהודים ולא יהודים) ובכל משק בית נדגם ורואיין אדם אחד מעל גיל 15. איסוף הנתונים מתבצע באמצעות ראיונות פנים-אל-פנים שנערכים בשלוש שפות: עברית, ערבית ורוסית. בסבב הראשון (2002) המדגם הסופי בישראל כלל 2499 מרואיינים. מספר זה מייצג מיצוי של 71% מהמדגם המקורי. בסבב האחרון (2016) כלל המדגם הסופי 2557 מרואיינים, מספר המייצג שיעור היענות של כ-47%⁴. שיעורי היענות במדינות השונות מופיעים בנספח 1.

דו"ח זה מציג ניתוח של עמדות הנשאלים – בישראל ובהשוואה בינלאומית – לגבי המצב הכלכלי האישי והכללי, רמת החיים של גימלאים ומובטלים ויעילותם של שירותי הרווחה המקומיים. מרכז הדו"ח הוא בשאלות העוסקות בתפיסות רווחה. שאלות אלה נכללות בשני סבבים של הסקר, 2008 ו-2016, ובכך מאפשרות השוואה לאורך זמן בתוך ישראל ועל פני מדינות שונות. מטרתנו המרכזית היא להביא את הסקר ואת הנתונים הנמצאים בו לידיעת חוקרים ומקבלי החלטות, ואין הכוונה להציג במסגרת מצומצמת זו דו"ח מקיף על כל תחומי העניין הכלולים בסקר.

לאור הדו"חות התקופתיים המתפרסמים בציבור ובתקשורת המדגישים את האתגרים בהתמודדות עם העוני בישראל, לנתוני דו"ח זה חשיבות מרובה. הנתונים והדו"חות המתפרסמים בקרב גופים ציבוריים ובתקשורת מספקים לרוב מדדים אובייקטיביים אודות מצבם הכלכלי של האזרחים. לפיכך, הם מעלים לרוב שאלות אודות מיהו עני, האם ניתן ללכוד את מושג העוני באמצעות חישוב הכנסות וקצבאות בלבד, ועד כמה שירותי הרווחה אכן מסייעים בצמצום העוני ובהגברת השוויון. לסקר החברתי האירופי יתרון בכך שהוא מאפשר להבין כיצד האזרחים **תופסים** הן את מצבם הכלכלי והן את תפקוד שירותי הרווחה המקומיים. נתונים אלה מאפשרים לשפוך אור נוסף על השאלות לעיל תוך מעקב אחר מגמות ארוכות טווח וכן בהשוואה לעמדות של יתר מדינות אירופה.

² את שאלון המחקר ניתן להוריד מאתר האינטרנט של מכון ב.י. כהן: bicochen.tau.ac.il

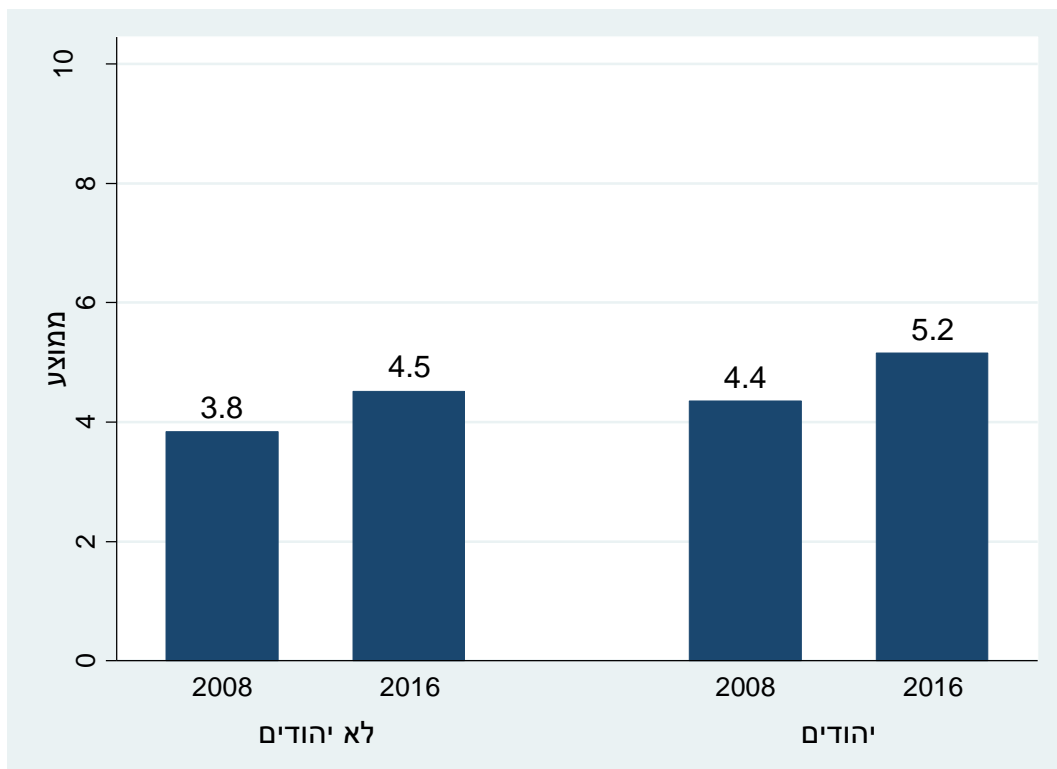
³ הסבב השמיני בוצע בישראל מספטמבר 2016 ועד פברואר 2017.

⁴ בכל הסבבים, חלק מן הכתובות נמצאו כלא מתאימות, כמו למשל: עסקים או דוברי שפה שלא נכללה בסקר.

שביעות רצון מהכלכלה

בסקר החברתי האירופי נשאלו המרואיינים על שביעות רצונם מהכלכלה באופן כללי: "באיזו מידה אתה שבע רצון מהמצב הכלכלי הנוכחי בישראל?". המרואיינים התבקשו לציין את עמדתם על סולם של 11 דרגות (ערכי הסולם היו 0 עד 10) כאשר ציון 10 מבטא שביעות רצון רבה, ואילו ציון 0 מעיד כי הנשאל מאוד לא שבע רצון. תרשים 1 מציג את ממוצע שביעות הרצון של המשיבים היהודים והלא יהודים⁵ בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 1: ממוצע שביעות הרצון מהכלכלה בקרב יהודים ולא יהודים בישראל



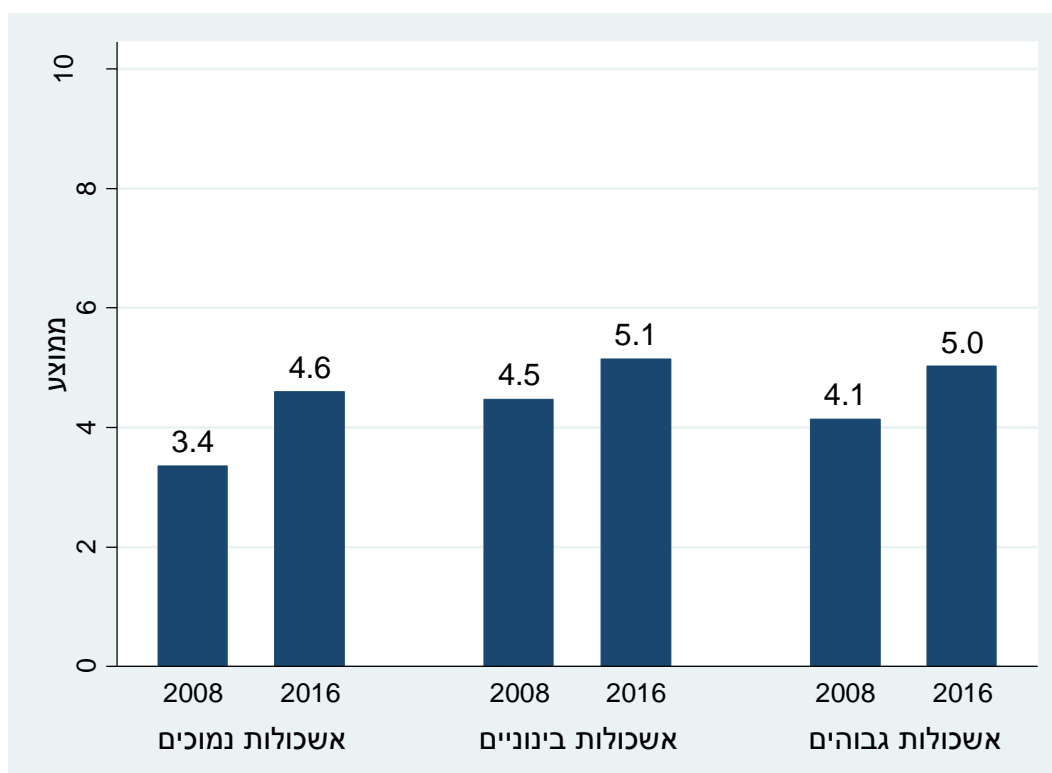
תרשים 1 מעיד על שביעות רצון בינונית-נמוכה מהמצב הכלכלי בישראל ב-2008 וב-2016 בקרב שתי האוכלוסיות, כאשר המשיבים היהודים מביעים בשני הסבבים שביעות רצון מעט רבה יותר מהכלכלה מאשר המשיבים הלא יהודים. זאת ועוד, ניתן לראות עלייה קלה במשך הזמן בשביעות הרצון מהכלכלה הן בקרב המשיבים היהודים (עלייה של 0.8 בסולם) והן בקרב הלא יהודים (עלייה של 0.7 בסולם).

תרשים 2 בוחן שביעות רצון כלכלית על פי אשכולות חברתיים-כלכליים של הרשויות המקומיות בישראל. השימוש באשכולות אלה מאפשר השוואה בין "הרמה החברתית-

⁵ מרבית הנשאלים הלא יהודים בשני הסקרים הם מוסלמים (92%).

כלכלית של אוכלוסיית כל יחידה גיאוגרפית ועשוי לסייע בזיהוי אזורי רווחה ואזורי מצוקה" (אגמון, 2016, עמ' 1). האשכולות מחושבים על בסיס נתונים דמוגרפיים של האוכלוסיות, רמת חיים, תעסוקה, אבטלה ועוד, ומסווגים ל-10 אשכולות (אשכול 1 מהווה את הרמה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר, ואילו אשכול 10 את הרמה הגבוהה ביותר).

תרשים 2: ממוצע שביעות הרצון מהכלכלה על פני אשכולות חברתיים-כלכליים בישראל



תרשים 2 מעיד על כמה מגמות מרכזיות: ראשית, שביעות הרצון מהכלכלה של כל האשכולות החברתיים-כלכליים נמוכה יחסית וממוקמת לרוב מעט מתחת למרכז הסולם. ממצאים אלה מראים כי למרות שישראל מתגאה בשנים האחרונות בהישגים מאקרו-כלכליים (צמיחת המשק, אבטלה נמוכה, עלייה בשכר ועוד), התחושה הסובייקטיבית של האזרחים בכל האשכולות רחוקה מלשקף הישגים אלה. עם זאת, בכל אחת מהקבוצות ניכרת עלייה בשביעות הרצון מהכלכלה לאורך השנים, כאשר העלייה הגדולה ביותר בממוצעים ניכרת בקרב האשכולות הנמוכים (קפיצה מ-3.4 ל-4.6). כצפוי, האשכולות הנמוכים הם הכי פחות שבעי רצון מהכלכלה בישראל, דבר

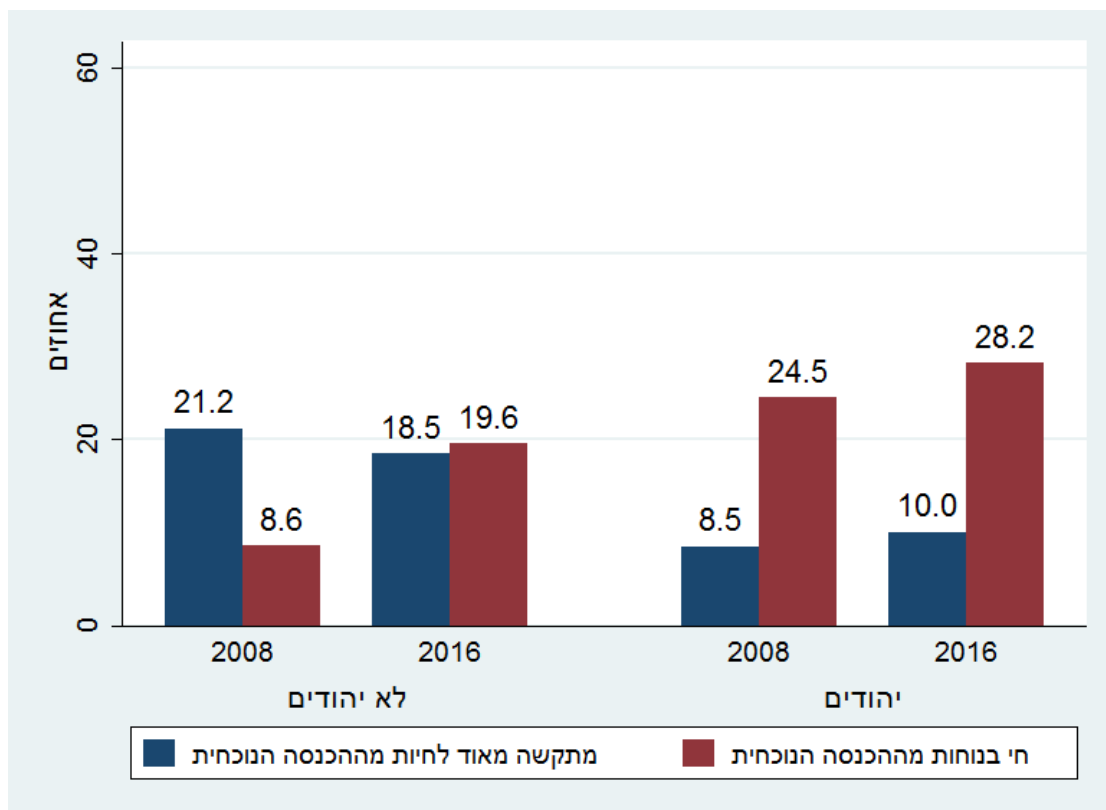
⁶ לצורך הניתוח, ולאורך כל הדוח, קובצו 10 האשכולות לשלוש קבוצות: האשכולות הנמוכים (1-3), האשכולות הבינוניים (4-7) והאשכולות הגבוהים (8-10).

שניתן להסביר בשל נקודת הפתיחה הירודה שלהם מלכתחילה בשלל תחומים: השכלה, תעסוקה, רמת חיים ועוד.

שביעות רצון מהכנסת משק הבית

לצד שביעות הרצון מהכלכלה באופן כללי, הסקר החברתי האירופי שאל גם על שביעות הרצון מהכנסת משק הבית של כל משיב: "אלו מהתיאורים הבאים מתאים ביותר להרגשתך לגבי ההכנסה הנוכחית של משק הבית שלך?". המרואיינים התבקשו לציין את עמדתם על סולם של 4 דרגות, כאשר ציון 1 מעיד כי הנשאל "מתקשה מאוד לחיות מההכנסה הנוכחית", ואילו ציון 4 מבטא שהנשאל "חי בנוחות מההכנסה הנוכחית"⁷. תרשים 3 מציג את שיעור המשיבים שציינו את שתי עמדות הקצה (מתקשה מאוד / חי בנוחות מההכנסה) בקרב היהודים והלא יהודים בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 3: שיעורי שביעות הרצון מהכנסת משק הבית בקרב יהודים ולא יהודים בישראל



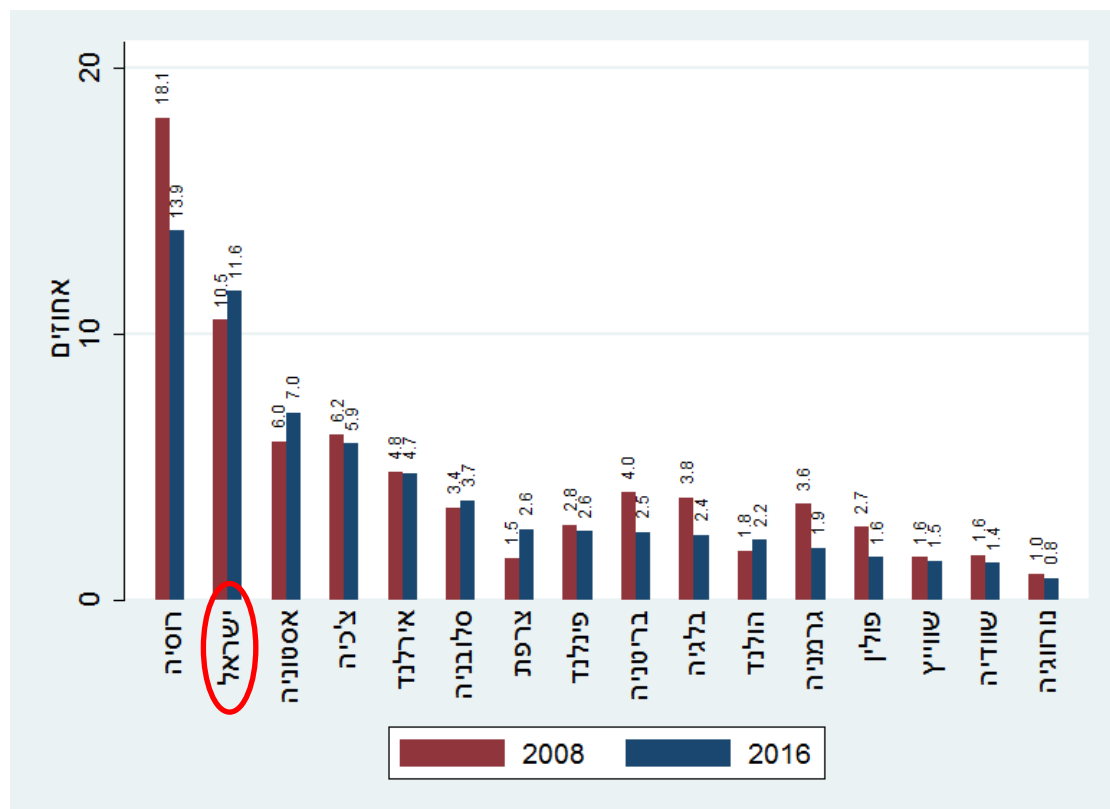
תרשים 3 מעיד על הבדלים בין המשיבים היהודים והלא יהודים: בעוד שרק כ-10% מהיהודים ציינו בשני הסבבים כי הם מתקשים מאוד לחיות מהכנסתם, שיעור

⁷ בשאלון הסקר המקורי, סולם הדרגות היה הפוך, כך שהציון 4 הביע את הקושי הרב ביותר ("מתקשה מאוד לחיות מההכנסה הנוכחית"). היפוך הסולם נעשה לצורך הניתוח, והנתונים בתרשימים 3-4, 9-12, וכן בנספחים 2-3 מוצגים לאחר היפוך זה של הסולם המקורי.

האוכלוסייה הלא יהודית המתקשה מאוד הוא גדול יותר (21.2% ב-2008, ו-18.5% ב-2016). בנוסף, כרבע מהיהודים חיים בנוחות מהכנסתם משק ביתם, שיעור גדול יותר מאשר המשיבים הלא יהודים. עם זאת, ניתן לראות עלייה משמעותית בקרב המשיבים הלא יהודים במשך העשור האחרון: בשנת 2016 שיעור הלא יהודים שחי בנוחות מההכנסה עלה פי 2 (19.6%) משנת 2008 (8.6%). האוכלוסייה היהודית שומרת על יציבות יחסית בשני הסבבים⁸.

תרשים 4 מציג השוואה בינלאומית של שיעור המשיבים המתקשים מאוד לחיות מהכנסת משק ביתם על פני 16 המדינות שהשתתפו בסקר בשנים 2008 ו-2016 (המדינות בתרשים מסודרות לפי סדר עולה של הממוצעים בשנת 2016).

תרשים 4: שיעור המתקשים מאוד לחיות מהכנסת משק הבית, השוואה בינלאומית



תרשים 4 מעלה כי הנשאלים הישראלים ממוקמים בצמרת מדינות אירופה בשיעור המתקשים מאוד לחיות מהכנסת משק הבית, לצד רוסיה. בתחתית הרשימה ממוקמות שוודיה ונורווגיה, מדינות הידועות בדגש הרב שהן מעניקות לביטחון סוציאלי של

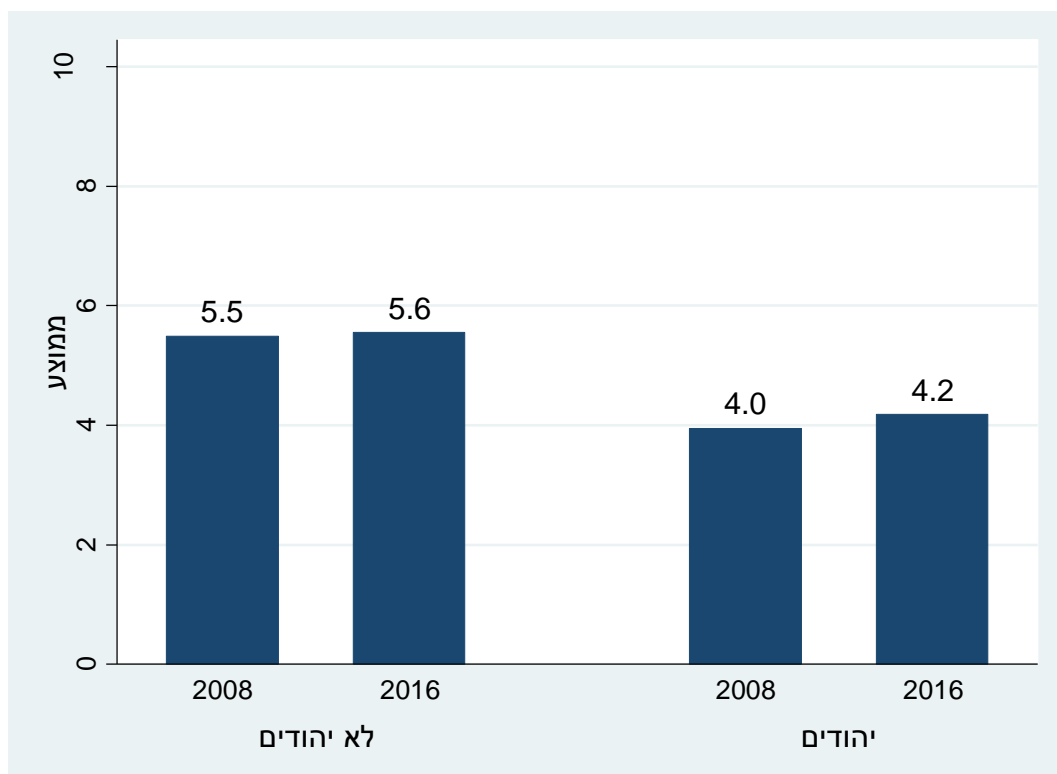
⁸ חלוקה על פי אשכולות חברתיים-כלכליים מראה כצפוי כי האשכולות הנמוכים פחות שבעי רצון מהכנסתם, וזאת לעומת האשכולות הגבוהים יותר. הנתונים מוצגים בנספח 2.

תושביהן. בנוסף, השוואה בינלאומית של משיבים המציינים כי הם חיים בנוחות מהכנסתם (הקטגוריה הגבוהה ביותר בשאלה) מעלה ממצאים דומים: בישראל נרשמים שיעורים נמוכים יותר של אנשים החיים בנוחות מההכנסה, והיא ממוקמת במקום 12 מתוך 16 המדינות (ראה נספח 3).

תפיסה של רמת החיים של הגימלאים

במסגרת הסקר החברתי האירופי, נשאל כל משיב "מה אתה חושב על רמת החיים של הגימלאים בישראל?", ודירג את עמדתו על סולם של 11 דרגות (ערכי הסולם היו 0 עד 10): ציון 10 משמעו שהמשיבים סבורים כי רמת החיים של הגימלאים טובה מאוד, ואילו ציון 0 מעיד על רמת חיים גרועה מאוד. תרשים 5 מציג את ממוצע השאלה בקרב המשיבים היהודים לעומת המשיבים הלא יהודים בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 5: תפיסת המשיבים את רמת החיים של הגימלאים בקרב יהודים ולא יהודים בישראל

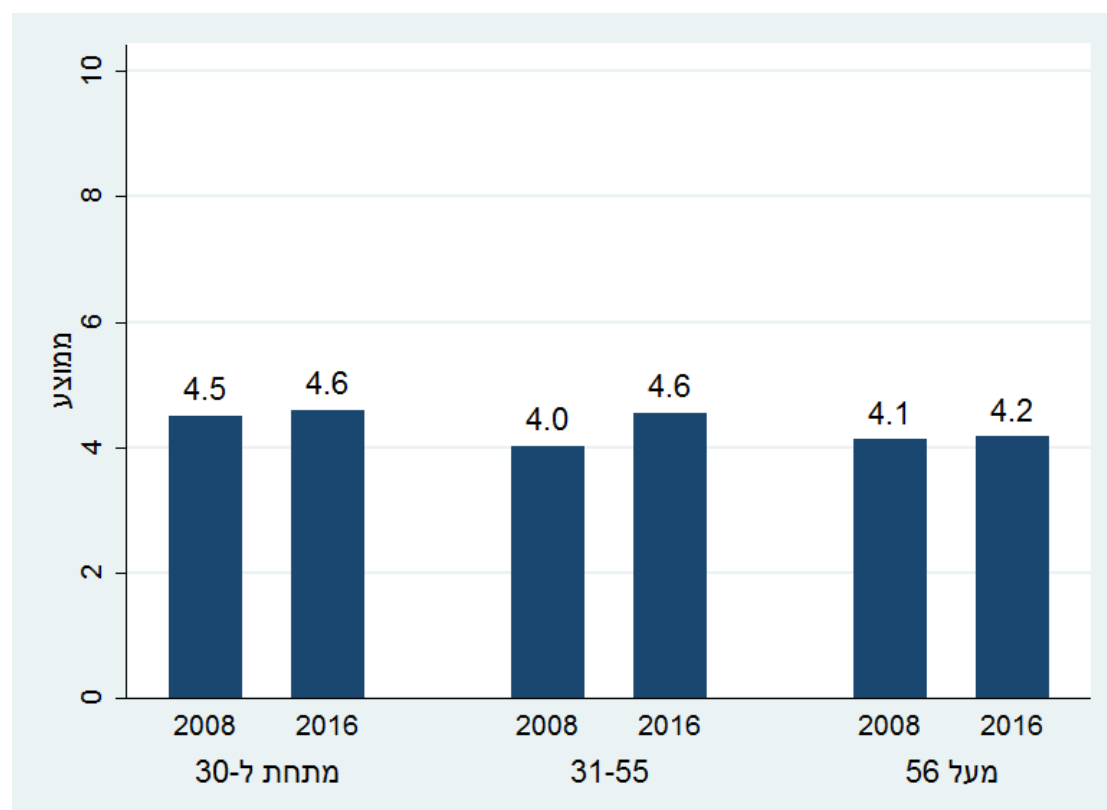


תרשים 5 מעיד על הבדלים ברורים בין האוכלוסיות בישראל: המשיבים הלא יהודים ממוקמים באמצע הסולם בנוגע לתפיסתם את רמת החיים של הגימלאים בישראל, וסבורים כי היא לא רעה אך גם לא טובה במיוחד. עמדתם אף נותרת יציבה בין שני סבבי הסקר. לעומתם, האוכלוסייה היהודית מביעה תפיסה פסימית יותר לגבי רמת

חייהם של הגימלאים בישראל, ועמדתם ממוקמת מתחת לאמצע הסולם. ייתכן כי הסיבה היא הדגש בקרב ערביי ישראל על ערכים מסורתיים, משפחתיים וקהילתיים. כך, הקרבה של האוכלוסייה המבוגרת במגזר הערבי למשפחה ולקהילה עשויה להעלות את איכות חייהם (Litwin, 2006). מכיוון שמבוגרים אלה חיים במסגרת משפחתם המורחבת, באפשרותם לקבל סיוע שוטף של ילדיהם הבוגרים, דבר פחות נפוץ בקרב האוכלוסייה היהודית. קרבה וסיוע אלה עשויים לפיכך להשפיע לחיוב על תפיסת האוכלוסייה הלא יהודית את רמת החיים של הגימלאים.

תרשים 6 בוחן שאלה זו על פני שלוש קבוצות גילאים בישראל בשנים 2008 ו-2016: גילאי 30 ומטה, גילאי 31-55, ו-56 ומעלה.

תרשים 6: תפיסת המשיבים את רמת החיים של הגימלאים על פני קבוצות גילאים בישראל



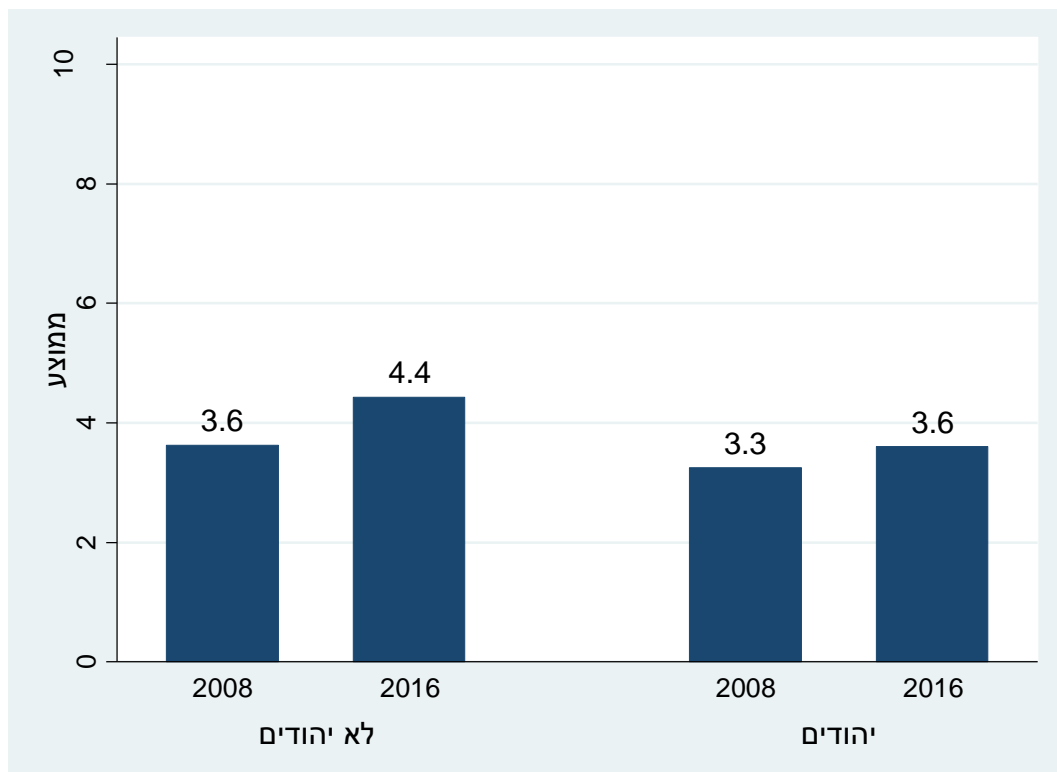
לפי תרשים 6, כל הקבוצות סבורות במידה דומה כי מצבם של הגימלאים איננו טוב במיוחד ונוטה לערכים הנמוכים המציינים רמת חיים גרועה. בממוצע על פני שני הסבבים, קבוצת הצעירים סבורה כי מצב הגימלאים הוא מעט יותר טוב (4.6) לעומת הקבוצות המבוגרות יותר (בקרב גילאי 31-55 הממוצע הוא 4.3; בקרב בני 56 ומעלה

הממוצע הוא 4.2⁹). ממצא זה ככל הנראה נובע מהמגע הקרוב של השכבות המבוגרות יותר עם גימלאים – בין אם מדובר בהוריהן או שהמשיבים הינם גימלאים בעצמם.

תפיסה של רמת החיים של המובטלים

עוד נשאלו המשיבים מה הם חושבים על רמת החיים של המובטלים בישראל. הנשאלים דירגו את עמדתם על סולם של 11 דרגות (ערכי הסולם היו 0 עד 10), כשציון 10 משמעו רמת חיים טובה מאוד, וציון 0 על רמת חיים גרועה מאוד. תרשים 7 מציג את ממוצע השאלה בקרב המשיבים היהודים והלא יהודים בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 7: תפיסת המשיבים את רמת החיים של המובטלים בקרב יהודים ולא יהודים בישראל



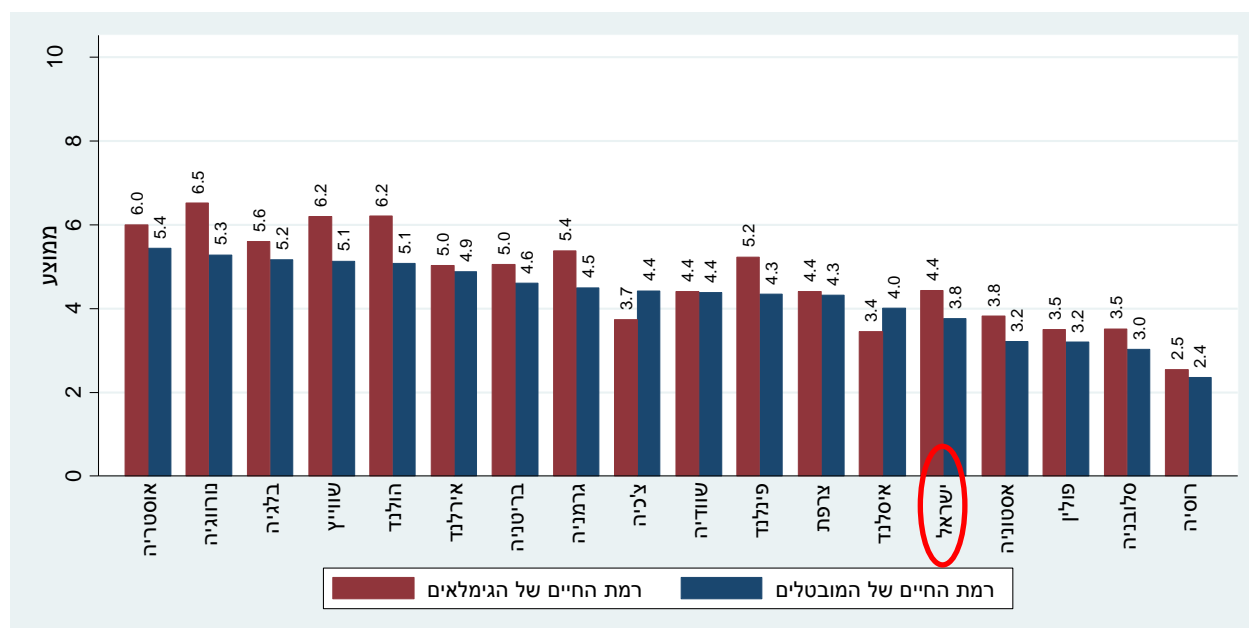
לפי תרשים 7, שתי האוכלוסיות בישראל סבורות כי רמת החיים של המובטלים איננה טובה ונוטה יותר לערכים הנמוכים המציינים רמת חיים גרועה. בהשוואה למצב הגימלאים במדינה (תרשים 5), הנשאלים הישראלים סבורים כי רמת החיים של המובטלים גרועה אף יותר משל הגימלאים. עם זאת, ניכרת עלייה משמעותית בקרב

⁹ מבחן אנובה מעיד על הבדלים מובהקים בין הקבוצות ($F(2, 4858) = 10.3, p < 0.001$). מבחן פוסט-הוק (בונפרוני) מלמד כי בעוד שהממוצע של קבוצת הצעירים שונה באופן מובהק מגילאי 31-55 ($p < 0.01$) ומגילאי 56 ומעלה ($p < 0.001$), לא קיים הבדל מובהק בין גילאי 31-55 לבין גילאי 56 ומעלה ($p > 0.05$).

המשיבים הלא יהודים, הסבורים בשנת 2016 כי רמת חייהם של המובטלים גבוהה יותר (4.4) בהשוואה לשנת 2008 (3.6).

תרשים 8 משווה את התפיסה אודות רמת החיים של גימלאים ומובטלים בהשוואה בינלאומית. התרשים מציג את ממוצעי 18 המדינות שהשתתפו בסקר בשנת 2016 (המדינות בתרשים מסודרות לפי סדר עולה של רמת החיים של המובטלים).

תרשים 8: תפיסת המשיבים את רמת החיים של גימלאים ומובטלים ב-2016, השוואה בינלאומית



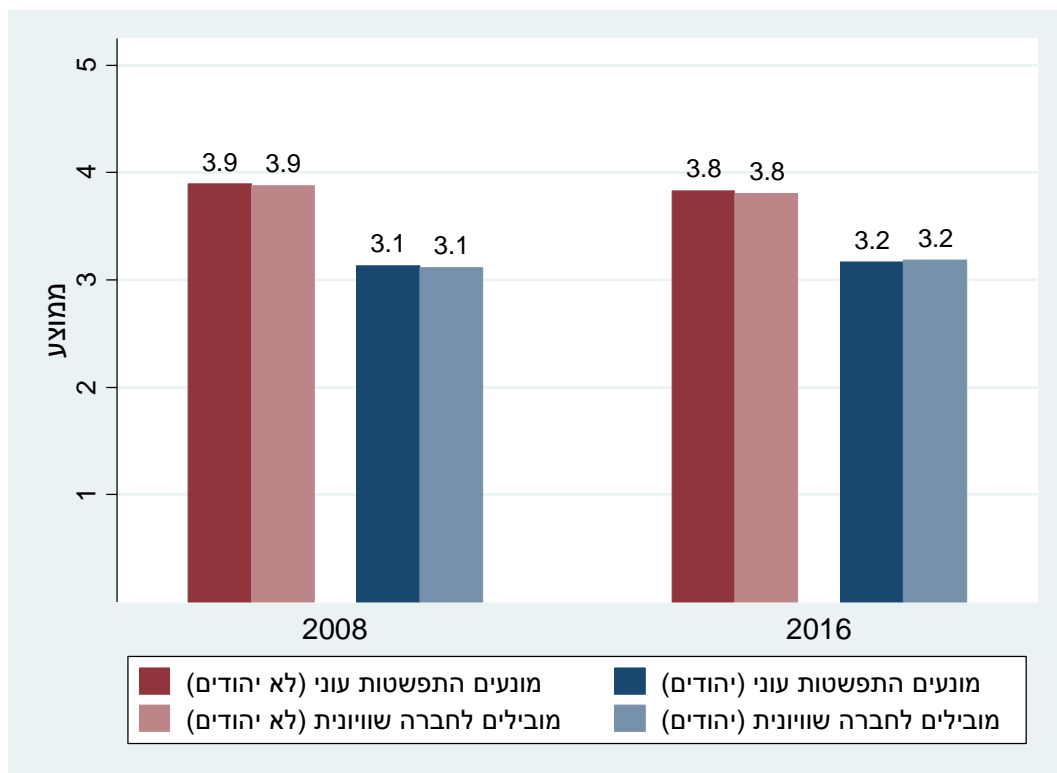
הניתוח ההשוואתי בתרשים 8 מלמד כי ברוב המדינות לא מעריכים את רמת חייהם של המובטלים כגבוהה (במרבית המדינות הערך הממוצע קרוב או נמוך מאמצע הסולם). בראש הרשימה נמצאות אוסטריה, נורווגיה ובלגיה, מדינות המיעדות תקציבים נרחבים לרווחה חברתית¹⁰. ישראל ממוקמת בחלק התחתון של רשימת המדינות, כאשר רק המדינות הפוסט-סוציאליסטיות (רוסיה, סלובניה, פולין ואסטוניה) מעריכות בממוצע את רמת חייהם של המובטלים כנמוכה יותר. בכל הקשור לתפיסת רמת החיים של גימלאים במדינה, מצבה של ישראל טוב יותר, כאשר הישראלים ממוקמים באמצע הרשימה (10 מתוך 18) בהשוואה ליתר המדינות האירופיות בסקר. נתון זה מפתיע לאור נתונים קודמים שמצאו כי שיעור הסיכון לעוני בקרב קשישים בישראל הינו גבוה יותר מזה שבמדינות האיחוד האירופי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017).

¹⁰ ראה לדוגמה את נתוני ה-OECD המחשבים את ההוצאה על רווחה חברתית כאחוז מכלל התל"ג ולנפש: <https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm#indicator-chart>

יעילותם של הטבות ושירותי רווחה בישראל

הסקר החברתי האירופי בדק עד כמה הנשאלים סבורים כי הטבות ושירותי הרווחה המקומיים יעילים בהשגת מטרות שונות. המשיבים התבקשו להעריך באיזו מידה שירותים אלה מונעים את התפשטות העוני בישראל, וכן עד כמה הם מובילים לחברה שוויונית יותר. בשתי שאלות אלה המרואיינים ציינו את עמדתם על סולם של 5 דרגות (ערכי הסולם היו 1 עד 5) כאשר ציון 5 ("מאוד מסכים") משמעו שהנשאל סבור ששירותי הרווחה מסייעים למאבק בעוני ויוצרים חברה שוויונית יותר, ואילו ציון 1 מבטא עמדה נגדית ("מאוד לא מסכים"). תרשים 9 מציג את ממוצע עמדתם של המשיבים היהודים והלא יהודים בנוגע לסוגיות אלו בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 9: באיזו מידה הטבות ושירותי רווחה עוצרים את העוני ומובילים לחברה שוויונית יותר, בקרב יהודים ולא יהודים בישראל

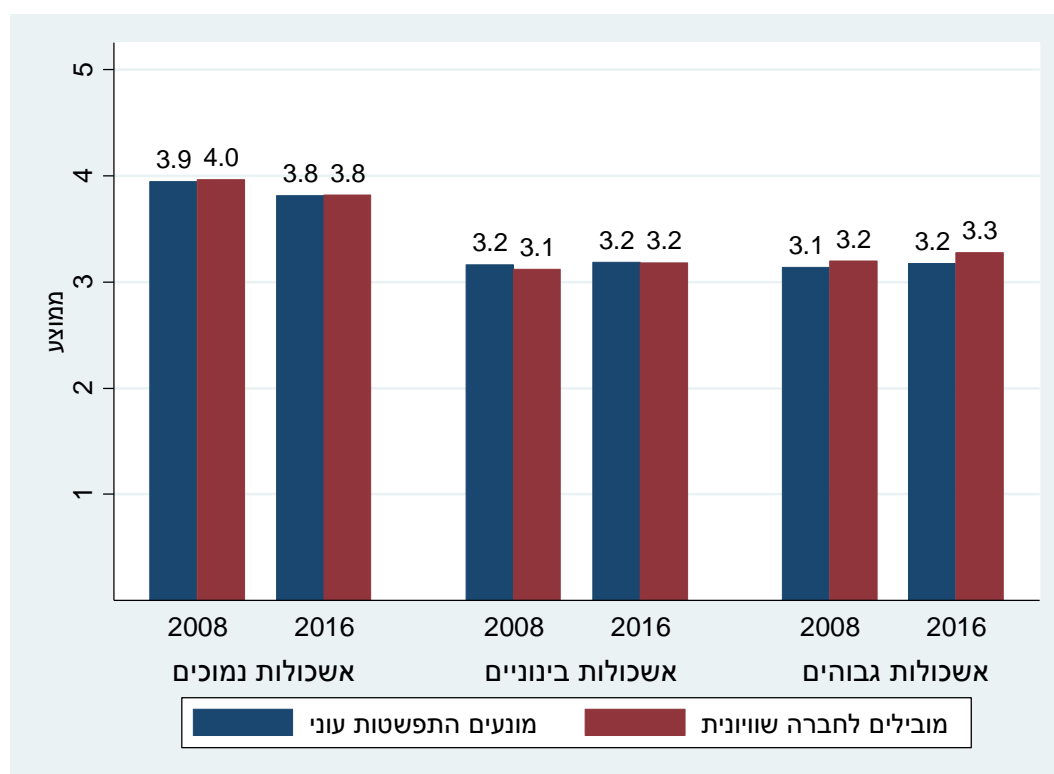


תרשים 9 מעיד על כמה דפוסים מרכזיים: ראשית, המשיבים הלא יהודים (באדום) תופסים את הטבות ושירותי הרווחה בישראל כיעילים יותר מאשר המשיבים היהודים, שעמדוניהם ממוקמות באמצע הסולם. לאור מצבה הכלכלי הטוב יותר האוכלוסייה היהודית לעומת הלא יהודית (המוסד לביטוח לאומי, 2017), מפתיע כי הנשאלים היהודים ביקורתיים יותר כלפי שירותי הרווחה, מה שמעיד על הבדלים בציפיות של שתי האוכלוסיות מהשירותים הניתנים על ידי המדינה. שנית, בקרב שתי האוכלוסיות

נרשמת יציבות במשך השנים בכל הקשור ליעילות שירותי הרווחה בעצירת התפשטות העוני וביצירת חברה שוויונית יותר. ייתכן כי יציבות זו מעידה על היעדר מאמץ מרכזי של ממשלות ישראל בסוגיות הרווחה בעשור האחרון: מחד, תקציבי משרד הרווחה נמצאים במגמת עלייה, ומאידך התקציבים לסיוע בדיוור ובקצבאות ילדים מצויים בירידה, ומספר משקי הבית המטופלים ברווחה הולך ועולה (גל ומדהלה-בריק, 2016). ממצאים אלה גם תואמים לנתונים כי שיעורי העוני בישראל לא צומצמו משמעותית בעשור האחרון (המוסד לביטוח לאומי, 2017).

תרשים 10 בוחן את היעילות הנתפסת של שירותי הרווחה על פני האשכולות החברתיים-כלכליים בישראל בשנים 2008 ו-2016.

תרשים 10: באיזו מידה הטבות ושירותי רווחה עוצרים את העוני ומובילים לחברה שוויונית יותר, על פני אשכולות חברתיים-כלכליים בישראל



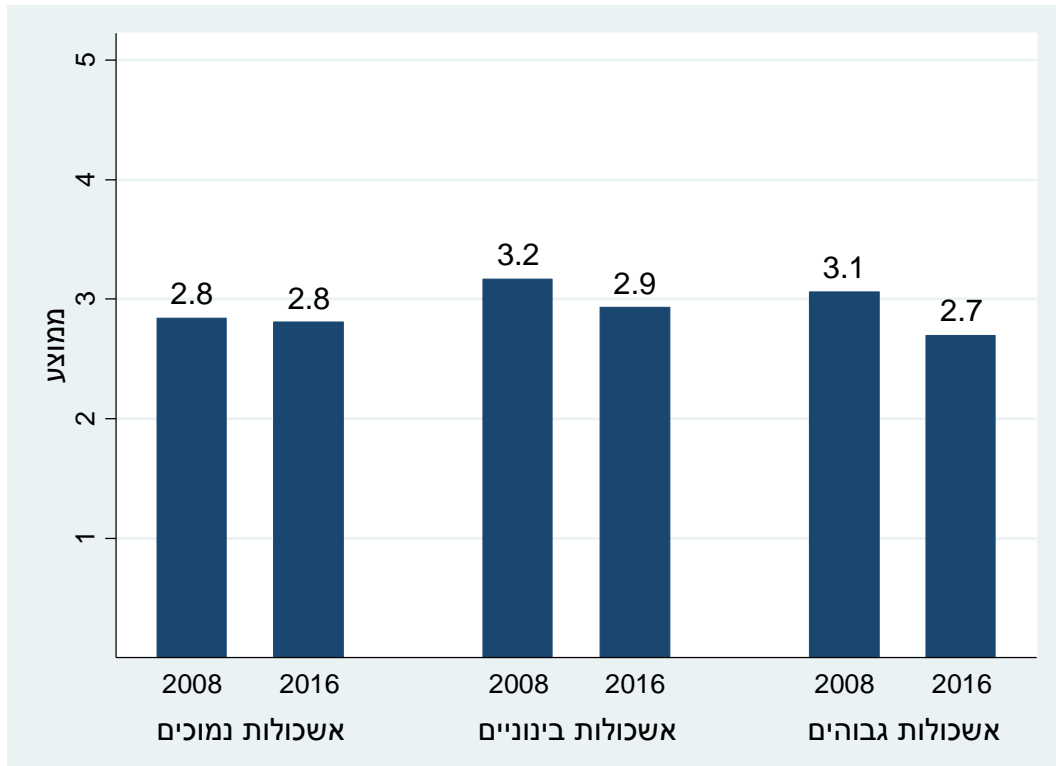
תרשים 10 מציג יציבות בתפיסת יעילות השירותים החברתיים לאורך השנים בקרב האשכולות השונים, כאשר האשכולות הנמוכים בישראל סבורים יותר כי שירותי הרווחה במדינה יעילים בהגשמת מטרותיהם, לעומת יתר האשכולות. ממצא זה מעניין במיוחד לאור רמות שביעות הרצון מהכלכלה בישראל. בעוד שהאשכולות הנמוכים מפגינים רמות נמוכות של שביעות רצון מהמצב הכלכלי (תרשים 2), הם במקביל

תופסים את שירותי הרווחה כיעילים במניעת עוני וביצירת שוויון. הדבר עשוי להעיד על אופטימיות בקרב האשכולות הנמוכים, הזקוקים לסיוע סוציאלי מהמדינה יותר מאשר יתר האשכולות: למרות שביעות רצון נמוכה מהמצב הכלכלי, הם מאמינים כי שירותי הרווחה של המדינה עשויים להיטיב עימם בטווח הקצר והארוך.

האם הטבות ושירותי רווחה מעודדים עצלנות?

נחיצותם ויעילותם של שירותי רווחה מהווים כר פורה לוויכוח אידיאולוגי: מצד אחד, יש הסבורים כי העניים והמובטלים הם האחראים העיקריים למצבם, ולפיכך הטבות ושירותים חברתיים עלולים לעודד עצלנות בקרבם וכן לפתח תלות במדינה. המחנה האידיאולוגי הנגדי סבור כי מגמות עוני ואבטלה הן תוצר של תהליכים מאקרו-כלכליים, ואילו הפרט העני הינו קורבן של תהליכים רחבים אלה. לפיכך, על המדינה והחברה לתמוך באלה הסובלים ממצב כלכלי גרוע באמצעות שירותי רווחה. לאור דיון אידיאולוגי זה, הסקר החברתי האירופי בחן עד כמה הנשאלים סבורים כי שירותי הרווחה "גורמים לאנשים להיות עצלנים". המשיבים ציינו את עמדתם על סולם של 5 דרגות (ערכי הסולם היו 1 עד 5) כאשר ציון 5 ("מאוד מסכים") משמעו שהנשאל סבור ששירותי הרווחה מגבירים את עצלנות האנשים, ואילו ציון 1 מבטא עמדה נגדית ("מאוד לא מסכים"). תרשים 11 מציג את ממוצע עמדתם של המשיבים על פני אשכולות חברתיים-כלכליים בשנים 2008 ו-2016.

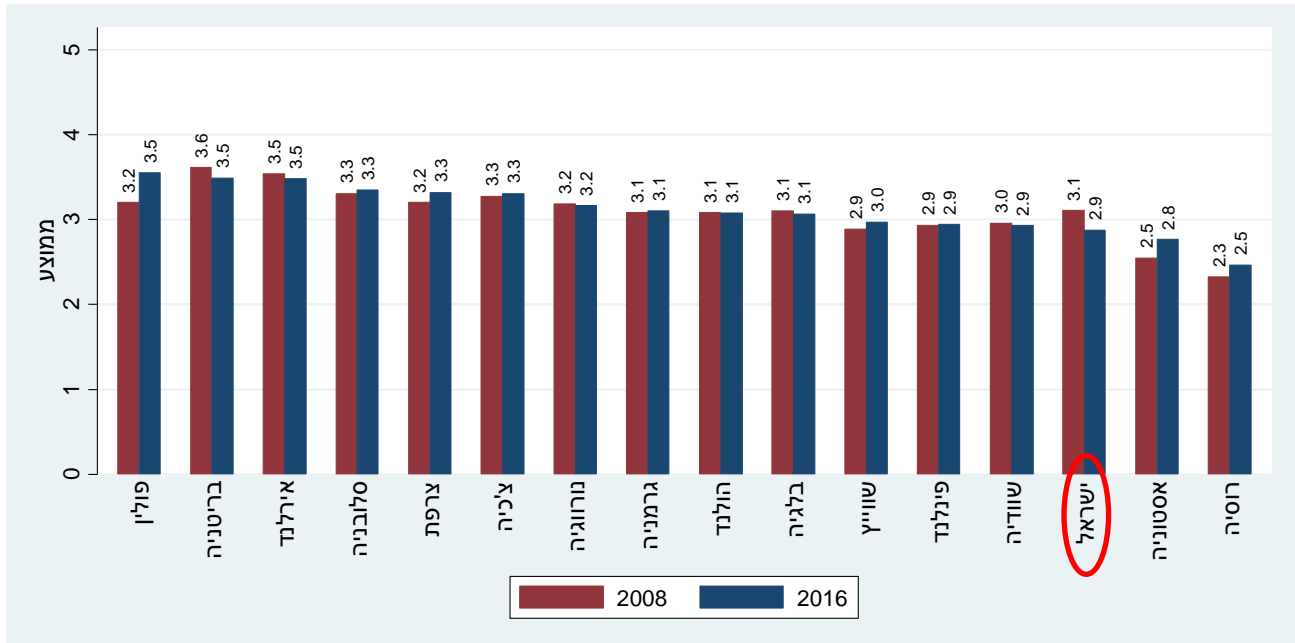
**תרשים 11: באיזו מידה הטבות ושירותי רווחה גורמים לאנשים להיות עצלנים,
על פני אשכולות חברתיים-כלכליים בישראל**



תרשים 11 מלמד כי תפיסתם של קבוצות האשכולות דומה יחסית: בשנת 2016 כל קבוצות האשכולות אינן סבורות כי שירותי רווחה מעודדים עצלנות, אך עמדה זו אינה מוחלטת, כפי שניתן ללמוד מהערכים הקרובים לאמצע הסולם. לצד זאת, כעשור קודם לכן, בשנת 2008, עמדת האשכולות הבינוניים והגבוהים הייתה מעט גבוהה יותר ונטתה יותר לעבר התפיסה כי השירותים מעודדים עצלנות.

שאלה זו נבחנה גם במבט השוואתי באירופה. ממוצעי העמדות של 16 המדינות שהשתתפו בסקר בשנת 2008 ו-2016 מוצגים בתרשים 12 (המדינות בתרשים מסודרות לפי סדר עולה של הממוצעים בשנת 2016).

תרשים 12: באיזו מידה הטבות ושירותי רווחה גורמים לאנשים להיות עצלנים, השוואה בינלאומית



לפי תרשים 12, ישראל ממוקמת בקצה הנמוך של רשימת המדינות. כלומר הישראלים מאמינים פחות מאזרחי רוב המדינות בהשוואה כי שירותי רווחה מעודדים עצלנות. הישראלים ממוקמים בין שוודיה ופינלנד, שתי מדינות המשקיעות רבות ברווחה חברתית, לבין רוסיה ואסטוניה, חברות ברית המועצות לשעבר, המדגישות ערכים של אחריות לחברי הקולקטיב הלאומי ולפיכך גם תמיכה במדיניות רווחה (Arikan & Ben-Nun Bloom, 2015).

סיכום: עמדות הציבור הישראלי כלפי הרווחה והכלכלה – מגמות מרכזיות

בחינת עמדות הישראלים כלפי שירותי הרווחה במדינה וכן כלפי מצבם הכלכלי מעלה כמה מגמות מעניינות: ראשית, ניתן לראות פער בין מדדים מאקרו-כלכליים אובייקטיביים בישראל לבין התפיסות הסובייקטיביות של האזרחים בעשור האחרון. כך לדוגמה, בעוד שישראל מתגאה בשנים האחרונות בהישגיה בכלכלה, שביעות הרצון של הישראלים מהכלכלה נמוכה יחסית. עם זאת, האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים מביעים אמנם פחות שביעות רצון מהכלכלה, אך במקביל גם מרוצים יותר מיתר האשכולות מיכולתם של שירותי הרווחה לצמצם את העוני וליצור חברה שוויונית. ממצא זה נותר יציב במשך העשור האחרון, והוא ככל הנראה מבטא את הישענותם של האשכולות הנמוכים על שירותי הרווחה. זאת לעומת האשכולות הגבוהים הביקורתיים יותר, הניזונים בעיקר מהתקשורת העוסקת לרוב במגבלות שירותי הרווחה בישראל.

חשוב לציין כי כלל האשכולות סבורים במידה דומה כי שירותי הרווחה אינם מעודדים עצלנות אך גם אינם מונעים אותה.

שנית, מסמך זה מעלה הבדלים בין המגזר היהודי ללא יהודי: הנשאלים הלא יהודים, המורכבים בעיקר מהמגזר הערבי בישראל, מעידים במידה רבה יותר מהיהודים כי הם מתקשים מאוד לחיות מהכנסתם הנוכחית. חוויה סובייקטיבית זו של הנשאלים תואמת את שיעורי העוני האובייקטיבים במגזר הערבי, הגבוהים יותר מהמגזר היהודי (המוסד לביטוח לאומי, 2017). יחד עם זאת, דווקא הנשאלים היהודים, שמצבם הכלכלי האובייקטיבי טוב יותר, הינם ביקורתיים יותר כלפי שירותי הרווחה בישראל, דבר המעיד על פערים בציפיות של שתי האוכלוסיות מהשירותים הניתנים על ידי המדינה.

השוואה בין ישראל ליתר מדינות אירופה מעלה כמה מגמות מורכבות: מחד, הישראלים פחות שבעי רצון מהכנסתם האישית ומרמת החיים של המובטלים לעומת מרבית המדינות. מאידך, הישראלים ממוקמים באמצע הרשימה בשביעות רצון מרמת החיים של הגימלאים, ואף ממוקמים בתחתית הרשימה בתמיכה בעמדה כי שירותי רווחה מובילים לעצלנות. מגמות אלה מעידות כי הישראלים ביקורתיים כלפי המצב הכלכלי במדינה, אך במקביל גם אינם מאבדים אמון בנחיצותם של ההטבות ושירותי הרווחה המקומיים. ייתכן כי הדבר מעיד על דגש בציבור הישראלי על דאגה לקולקטיבי הלאומי, ולפיכך גם בתמיכה בשירותי רווחה מקיפים ויעילים.

ביבליוגרפיה

אגמון, ת'. (2016). המדד החברתי-כלכלי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: תיאור וניתוח השימוש בו להקצאת תקציבים לרשויות המקומיות ותיאור מדדים נוספים. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

גל, ג' ומדהלה-בריק, ש'. (2016). ההוצאה הציבורית על רווחה. בתוך א' וייס (עורך), *דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016* (עמ' 235-261). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2017). *פני החברה בישראל: בני 55 ומעלה. דוח מס' 9*. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

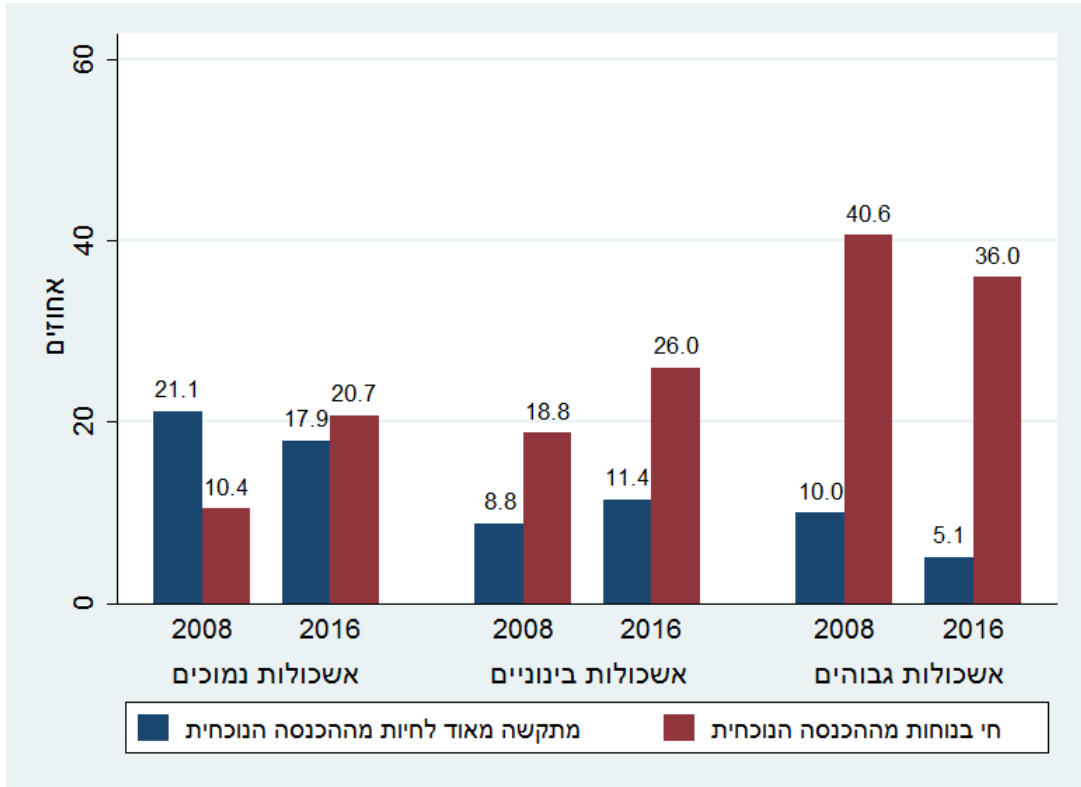
המוסד לביטוח לאומי (2017). *דוח ממדי העוני והפערים החברתיים, 2016*. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

- Arikan, G., & Ben-Nun Bloom, P. (2015). Social values and cross-national differences in attitudes towards welfare. *Political Studies*, 63(2), 431-448.
- Litwin, H. (2006). Social networks and self-rated health: A cross-cultural examination among older Israelis. *Journal of Aging and Health*, 18(3), 335-358.

נספח 1 – רשימת המדינות ושיעורי ההיענות בסבבים בהם השתתפה ישראל

שיעורי היענות						
סבב ראשון 2002	סבב רביעי 2008	סבב חמישי 2010	סבב שישי 2012	סבב שביעי 2014	סבב שמיני 2016	
60.4	62.3	59.6	59.1	51.6	52.5	אוסטריה
	61.5	64.4	36			אוקראינה
43.7			54.7		45.8	איטליה
			67.9		64.7	איסלנד
64.5	51.6	65.2	67.8	60.7	64.7	אירלנד
	57.4	56.2	74.7	59.9	68.5	אסטוניה
	75	81.4				בולגריה
59.2	58.9	53.4	58.7	57	56.8	בלגיה
55.5	55.8	56.3	53.1	43.6	42.8	בריטניה
55.7	48	30.5	33.8	31.4	30.6	גרמניה
67.6	53.9	55.4	49.1	51.9		דנמרק
67.9	49.8	60	55.1	58.6	53	הולנד
69.9	61.3	49.2	64.5	52.7		הונגריה
	65.2					טורקיה
80	74.3	65.6				יוון
71	77.7	72.9	78.1	74.4	74.2	ישראל
43.9						לוקסמבורג
	57.9					לטביה
	52.4	39.4	49.6	68.9		ליטא
65	60.4	58	54.9	53.9	52.8	נורווגיה
70.5	59.1	64.4	57.7	52.3	55.9	סלובניה
	72.6	74.7	74.1			סלובקיה
53.2	66.8	68.5	70.3	67.9		ספרד
73.2	71.2	70.3	74.9	65.8	69.6	פולין
68.8	75.7	67.1	77.1	43		פורטוגל
73.2	68.4	59.5	67.3	62.7	57.7	פינלנד
43.3	69.5	70.2	68.4	67.9	69.4	צ'כיה
43.1	49.4	47.1	52.1	50.9	52.4	צרפת
			67.5			קוסובו
		69.7	76.8			קפריסין
	45.7	54.5				קרואטיה
	68					רומניה
	67.9	66.6	67		63.4	רוסיה
69.5	62.2	51	52.4	50.1	43	שוודיה
33.5	49.9	53.3	51.7	52.7	52.2	שווייץ

נספח 2 – שיעורי שביעות הרצון מהכנסת משק הבית על פני אשכולות
חברתיים-כלכליים בישראל



נספח 3: שיעור המשיבים החיים בנוחות מהכנסת משק הבית, השוואה
בינלאומית

